

bizalmatlanság és gáncsoskodás ellenére mégiscsak előbbre vitték az eszmecsere és a bizalomépítés ügyét. (Ezekben igen nagy és jótékony szerepet vállalt magyar részről Göncz Árpád, Konrád György, Borsi-Kálmán Béla, erdélyi magyar részről Gáll Ernő, Gálfalvi Zsolt, Kántor Lajos és Horváth Andor, román részről Geo Serban, Gabriela Adameşteanu, Gabriel Andreescu és mindenek előtt Laurenţiu Ulicii, a romániai írószövetség akkori elnöke, az ő akkori szerepére és jó szándékára, amelyet mint a Magyar Írószövetség akkori elnöke tapasztalhattam, ma is igen jó szívvel emlékezem.) A párbeszéd, minden politikai és hatalmi ellenkezéssel és manipulációval szemben, mindvégig folyamatos maradt – meg lehet állapítanunk, hogy mára van mire építenünk a továbbiakat: valójában a közös jövőt, amely egyetemes európai, uniós kontextusba helyezi a magyar–román kapcsolatokat, a kiengesztelődés és az együttműködés ügyét.

Kántor Lajos

Történelem – alul- és felülnézetben

Viewing history from above and from a worm's view

The author is the editor in chief of the periodical *Korunk* [Our times]; in the present paper he analyses the history of the Hungarian literature in Transylvania from historical perspectives starting with the literary circle that had gathered around the periodical *Erdélyi Helikon* [Transylvanian Helicon], continuing with the activity of the Hungarian writers working during the Ceausescu era and concluding with the presentation of the Hungarian authors of the present days.

„Egy város tűnik elém ilyenkor, túl az erdőn, túl a zengő, nyári réten, s mindjobban összeszárad néhány mély és kitörölhetetlen vonalra, mint Houfnagel metszetén. Egészen olyan, mint egy régi metszet. Ilyenkor úgy érzem, hogy egy füstös képű fejedelem mellett állok, fogom a lova kantárát. Szól a tücsök, egy vércse köröz felettünk, a fejedelem megfontoltan néz a városra.”

Cs. Szabó László

Regényes korrajz: Kolozsvár, 20. század alcímű, a budapesti Nemzeti Tankönyvkiadó kérésére *Fellegek a város felett* címmel 2004-ben megjelent kis kötetem elejére került ez a mottó. A könyv az „Európai iskola” sorozatba készült, történelmi, politológiai, szociológiai tanulmányok társaként. Azért idézem itt és így Cs. Szabó Lászlót, mert úgy vélem, Cs. ezúttal is pontosan és érzékletesen jelzi történelem és irodalom sajátos viszonyát – természetesen az író, az alkotó oldaláról.

Ezúttal nem Kolozsvárról, nem csak Kolozsvárról lesz szó (noha, bizonyára túlsúlyosan szülővárosomról); a mostani felkérésnek megfelelően néhány általam kiválasztott könyvön, erdélyi, illetve romániai magyar szerzők utóbbi évtizedekben-években megjelent munkáin igyekszem szemléltetni a história jelenlétét irodalmunkban.

És ehhez a mondathoz máris több magyarázatot kell fűznöm. A felmutatásra kerülő könyvek ugyanis különböző városokban, ráadásul különböző országokban működő kiadóknál láttak napvilágot: A Kriterion Bukarestben bejegyzett (tetemes mértékben a kolozsvári fiókszerkesztőség munkája révén vált ismertté), a Magvető Budapesten, a Kalligram pedig Pozsonyban és Pesten szerzett nevet magának – nem utolsósorban Erdélyben született és élt írók műveinek megjelentetésével. Bálint Tibor és Székely János itt is halt meg, Szilágyi István Kossuth-díjasként és a Romániai Írók Szövetsége országos vezetőségi tagjaként ma is Kolozsvárt

dolgozik (az ő könyvét a Magvető vállalta); Csiki László a Székelyföld, Bukarest, Kolozsvár és Budapest vonalán haladt – véleményem szerint a halhatatlanság felé, ám ezt néhány évvel halála után még el kell hitetnünk –, munkássága mindenesetre a Magvető előtt a Kriterionnal, az *Utunkkal* és a *Korunkkal* is összekapcsolódott. A legfiatalabb, 2010-ben elsőkönyves szerzőnk, Tompa Andrea pedig ma egy budapesti színházi folyóirat főszerkesztő-helyettese, kiváló regényét a szlovákiai Kalligram érdemesítette kiadásra. Példatáram összeválogatása tehát – akaratlanul is – a történelem jelenlétére figyelmeztet; maguk a művek, a kiadói „véletleneken” túl, a közelmúltat vagy a távolabbi múltat szólaltatják meg.

Második számú magyarázatom műfaji jellegű. Mert nem csupán azt kell itt megjegyezni, hogy a kortárs romániai magyar prózaírók közül többen is vannak, akik szinte programszerűen választják témájukul az egyetemes vagy az erdélyi, a magyar történelem egyes korszakait, személyiségeit (a sok műfajú Lászlóffy Csabára és a Teleki Téka könyvtárosa, Sebestyén Mihályra gondolok mindenekelőtt) – még fontosabb elmondani, hogy a költészetben és a drámában különösen emlékezetes, történelmi ihletésű művek, életművek születtek. Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos lírájában elmúlt évszázadok ölelkeznek a jelennel; Sütő András, Páskándi Géza, Székely János, Csiki László és Kocsis István színpadra került (vagy nem került) alkotásai úgy szóltak-szólnak napjaink emberéhez, hogy a múlthoz kapcsolják drámai történeteiket, példázataikat.

Itt megállok a magyarzkodással. De nem hagyhatom említetlenül az irodalomtörténetet, annál is inkább, hogy többször beleártottam magam – például éppen annak az 1929-ben és 1930-ban zajlott vitának a feldolgozásával, amely „Vallani és vállalni” néven ismert, és amely éppen a történelmi témák veszélyes eluralkodását tette szóvá az erdélyi magyar irodalomban. A vitát kezdeményezők, így a háttérből irányító, európai látókörű prózaíró és Erdélyi Helikon-szerkesztő Kuncz Aladár, a polémiában megszólalt Kacsó Sándor, Gaál Gábor, Tamási Áron attól féltették az irodalmat, hogy kivonul a kortársi jelenből, nem néz szembe az erdélyi társadalom konfliktusaival, múltba fordulása gyáva menekülés.

Nyolcvan évvel a „Vallani és vállalni” után nyugodtan kijelenthetjük, hogy a megnevezett szerzők (Tabéry Géza, Kós Károly, Berde Mária, Makkai Sándor utódai) – Székely János, Bálint Tibor, Csiki László, Szilágyi István és a fiatal Tompa Andrea – regényeikben korántsem a mai társadalomból való kivonulást képviselték; ezt már csak azért sem tehették meg, mert a történelmet legszemélyesebb magánügyükként voltak kénytelenek megélni. Ez Szilágyi István *Hollóidő* című könyvéről is elmondható, noha itt – a török hódoltság valamelyik évtizedének történeteiben – a személyesség nyilvánvalóan sokkal áttételesebb, mint a második világháborút átél

kadétiskolás Székely, a Gheorghii-De és Ceaușescu Romániáját keményen megtapasztalt Bálint Tibor, Csiki vagy akár a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek Kolozsvárát ismerő Tompa Andrea esetében.

Egy adott történelmi pillanatot, életszakaszt emelnek ki a megélt múltból, vagy fejlődésregénnyé formálják többnyire követhetően önéletrajzi történeteiket. Kevésbé a tanúságtétel, mint inkább az önvallomás a kitűzött cél – ha szabad egyáltalán érdemleges művészi alkotások esetében kitűzött célról beszélni. „A férfiak mai nemzedékének alapélménye (s egyúttal korunk történetének alapvető ténye) a háború volt. Múltunk-világunk leghűbb modellje: a katonaság. Semmit sem érthet belőlünk, aki nem érti ezt” – írta *A nyugati hadtest* ajánlásában (1979-ben) Székely János. Az elsőszemélyes elbeszélő a vásárhelyi katonaiskolából mondhatni gyerekként közvetlenül a front mögé, a reguláris csapatokkal visszavonuló vesztesek közé kerül, tehát „a nyugati hadtest” eleve nem képzelhető amolyan hadtörténelmi dokumentumnak, különösen nem bár egy frontszakasz teljes leírásának – mégis a dokumentum erejével hat: erkölcsi-lélektani dokumentum, egy erdélyi magyar kamaszfiú emberré válásának körülményeiről ad hiteles, mélyen személyes rajzot a háborús évekből. Engedelmisségre szoktatottak és kiképzők, lovak és meglovagolók (mert lovas kiképzésről van szó), különböző rendű-rangú és emberségű menekülők, elhajtott emberek, fogolytáborok lakói szerepelnek a novellisztikusan felépített történetben, s köztük egy remeklés is akad, a *Pálinkás* című, lélekrajzi remeklés ez, a megkínzott gyerekmember és megkínzott lova tragikus küzdelmének leírása.

Csiki László is a gyerekként átélt furcsa világot, a gyermek és a különös felnőtt viszonyát jeleníti meg a *Titkos fegyverek*ben (1990) – csakhogy a civil élet szintjén. Ám a civil életben is lehetséges ahhoz fogható trauma, mint a háborúba elkerülő kadétiskolásé, akit még ki sem képeztek igazán, és már lovat adnak alája, fegyvert a kezébe. Anya és kisgyereke elindul egy székely faluból a távoli idegenbe, hogy amikor – talán egy évtized múlva – visszaérkeznek, szétnézve az üres állomásépületben (ahol bömböl a rádió, „valahol lelkesítő beszédet tart valaki”), az újraélt falu így rögződjék a tudatban: „Olyan, mint a szegény emberek virágos tányérja szélére húzott maradék falat, mely a világgá ment legkisebb fiúra vár.” A gyermeki emlékekből előbányászható mozaikkockák ugyancsak egyfajta történelmi alulnézetet jelentenek a második világháború utáni Bukarestről. A kirajzolódó kép sajátosságát az adja, hogy a román fővárosi bérház parkettes mosókonyhájából kilátó magyar gyerek alig-alig tud kommunikálni környezetével; az otthonra épülő képzelgések, a megszépítő messzeség szembesül a nemigen értett utcai történetekkel. Részben a körülötte lévő felnőttek is kettős világban élnek, hát még a gyermek. Egyetlen apró epizód a *Titkos fegyverek* magával ragadó narrációjából (a legteljesebben történelem-közelből): a kisfiú a falujából

Mátyás királyról szóló könyvet hozott magával, az osztályterem falára Mihai király képe került, majd le onnan, hogy aztán az anya egyik hivatalos kérvényére, az „Éljen a békeharc!” alá gyerekirással odafirkantva rákerüljön aláírással: özv. II. Rákóczi Ferencné.

Háborút és békét – nem tolsztoji módra, de rendkívüli epikus tehetség – Bálint Tibor kötött össze *Zokogó majom* című nagyregényében (1969), a romániai magyar irodalom mindmáig egyik legjelentősebb (több nyelvre is lefordított) művében. Az alcím – „Egy élehetetlen család kálváriája” – egyértelműen utal a korokat átívelő, összefoglaló szándékra, ez azonban nem a távolítást, az objektíválást jelenti. Bálint Tibor fejlődésregényt írt, amelynek főhőse, a Kálmánka névre hallgató kolozsvári külvárosi gyerek: ő maga. Jól felismerhető helyszíneken hús-vér emberek élnek, akiknek fontos is a hús és a vér. De a történelem vére és húsa is megjelenítődik a regényben, mégpedig egészen konkrétan – a 20. század második felére jellemző módon; vagyis nem hosszú leírásokban, értekezésekben, hanem újságkivágások, úgymond apróhírdetések formájában. Ismétlődnek ezek a betétek, mintegy időben is tagolják a regényt. Egy ilyen bevágáscsokort idézve: „Hitler: Németország kész mindenkivel együttműködni, de minden támadásra fegyverrel válaszol.”; „Nem a béke olajágával jöttem! – mondta híveinek Maniu Gyula a kolozsvári állomáson.”; „Kiknek kell bevonulni az új katonai összpontosításokra?”; „Megkezdődött a második világháború! Anglia és Németország délelőtt tizenegy óra óta, Franciaország és Németország délután öt óra óta háborúban állanak egymással.”; „Országos gyűjtés a honvédcsaládokért. – Kormányzó urunk hitvesének felhívása a magyar társadalomhoz.”; „Törvényszék elé került a zsidó, aki vajat, szalonját lopott lányának uzsonnára.”; „Véget ért a sztálingrádi csata.” Mindez leképződik az élehetetlen (kolozsvári) család történetében, az életbe léptetett zsidótörvénnyel, majd a főhivatalnokok Budapest felé menekülésével, no meg a következő újabb „apróhírdetéssel”: „A kollektív gazdaság új mintaszabályzat tervezete.”; „Harcoljunk az ötéves terv négy év alatti teljesítéséért!”; „Vessenek véget a gyalázatos amerikai kegyetlenkedéseknek Koreában!”; „Joszif Visszarionovics Sztálin elhunyt.” Az újabb hírek idején, a regényszövegbe simulón megtudjuk, hogy Kálmánka, immár Vincze elvtársnak szólítottan, mint a helyi napilap ipari rovatának munkatársa leckét kap feljebbvalójától éberség-ügyben, aztán ki is rakják állásából. A Református Kollégium volt diákja egy hőstelen kor magát becsületesnek tudó túlélőjeként kerül be az emlékezetes regényhősök archívumába.

Akár innen is folytatható egy másik regénytörténet, ismét a Csiki Lászlóé, *A céda nyúl*. Csakhogy – a Ceaușescu-diktatúra utolsó éveiben, a nyolcvanas évek vége felé járunk – itt már a becsületesség megítélése sokkal bonyolultabb; persze, nem a diktátorról és elsőrendű kiszolgálóiról van

szó, hanem a megfélemlített, magánéletükbe visszavonuló kisemberekről és azokról, akik gyanús történetekbe keverednek. A *Titkos fegyverek* gyerekhőse időközben felnőtte érett, „a nagy király lovasszobra” közelében él, van lakása, telefonja („olyan”, mármint amelyet vendég érkezésekor tanácsos letakarni). Váratlan vendége érkezik, akinek távoli – történelmi-irodalomtörténeti – elődjét az 19. századi, szabadságharc utáni bujdosó-vámszedőkben lehetne megnevezni. Ennek a kisregénynek a középpontjában tulajdonképpen nem egy vagy két személy áll, hanem maga a vergődés, a félelem, a reménytelen várakozás.

És most már egy nagy ugrás a 2010-es mába, pontosabban csak a kötet megjelenésének évét számítva, ugyanis az 1971-ben Kolozsváron született Tompa Andrea első könyve – hasonlóképpen a *Zokogó majomhoz* – szintén kolozsvári családtörténet és fejlődésregény, s a szó hagyományos értelmében igazi, izgalmas olvasmány mindazok számára, akik az irodalmat és a történelmet nem kívánják egymástól elválasztani. Gyereklányként kezdi megélni szülővárosának változatos történetét a szerző, ugyanis több nemzedék él együtt ebben a családban, hányatott sorsú, különböző nemzetiségű emberek, a „lent” és a „fent” megtapasztalói. Maga Tompa Andrea (a szereplők egyébként többnyire saját nevükön fordulnak elő a regényben) ifjú kora ellenére megszenvedti a változásokat, iskoláját – annak maradvány magyar tagozatát – felszámolják, és ő hűségese maradvány filológiai osztályhoz, diákként éli a kétnyelvűség hétköznapijait. *A hóhér háza* valójában több, mint két évtized regénye, több is mint kolozsvári regény, noha akár dokumentumként is olvasható a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek helytörténetéhez, Románia-történetéhez, el egészen az 1989. decemberi napokig. Az sajnos nem valószínűsíthető, hogy akkora figyelem övezze Tompa Andrea könyvét, mint a teljesen más stíluseszmenyt követő, ugyancsak Erdélyből elszármazott német íróét, Herta Müllerét. Egy friss elsőkönyves szerző és egy (friss) Nobel-díjas művét, például *A róka volt a vadász* címűt nem illik összehasonlítani a még csak most olvashatóvá vált kolozsvári történettel. De arról érdemes volna akár hosszabban is elmélkedni, amit az 1992-es kiadású német regény 2010-es magyar kiadásában az utószót író, különben erdélyi származású és nemzetközi sikert aratott Dragomán György emel ki: „Herta Müller pontos prózája berántja az olvasót ebbe a játékba, részévé teszi a rendszernek.” Tompa Andrea is „beránt” a játékba, a maga áradó prózájával, részévé teszi a rendszernek, jóllehet annak a csúcst, a diktátort (és méltó társát) nem vonja be a regénytörténetbe, ahogy Herta Müller, közvetve ugyan, de sikerrel megteszi.

Érdemes volna azon is elmélkedni, hogy miért sikeresebb ennek a közelmúltban irodalomba foglalása, amikor az úgymond alulnézet érvényesül az írói munkában, mintha maga a történelmi „főszereplő”, történetesen

a Ceaușescu házaspár kerül a narráció középpontjába. Daniel Bănuțescu 2008-as epikus művének ezt a címet adta: *Cel mai bun roman al tuturor timpurilor* (vagyis: Minden idők legjobb regénye). Nos, a román és nemzetközi díjakkal kitüntetett bukaresti szerző érdemleges könyvet, kalandos könyvet írt a Romániában egyesek által ma is tisztelt, az országnak hihetetlenül nagy kárt okozó diktátorról, az „arany korszakról” és bukásáról – de azt határozottan állíthatjuk, hogy a még Bécsben 2002-ben elkezdett munkából nem a világ legjobb regénye született meg. Mint ahogy Bálint Tibornak sem sikerült a *Bábel toronyházában* (1996-ban), Hamudius alakjában remeket alkotnia – akár csak kicsit közelítve a *Zokogó majom* figuráihoz –, vagy Csiki Lászlónak utolsó művében, az *Ajakirban* véghez vinnie a nagy lezámolást azzal a rendszerrel, különösen pedig a rendszernek nevet adó Ceaușescuval, amely és aki távozásra kényszerítette szülőföldjéről. Igaz, hogy az *Ajakirban* Csiki tehetségéhez méltó nagyszerű fejezetek is találhatók, hasonlóan a *Bábel toronyháza* néhány emlékezetes jelenetéhez (amelyek viszont nem Hamudiusról szólnak).

Példázataim közt szándékosan hagytam utolsónak Szilágyi István mondhatni klasszikusan történelmi regényét, a *Hollóidőt* (2001), amely a régmúltban játszódik, és a teremtett történelem példája lehet újabb irodalmunkban. Históriaira építet, teremtett irodalmi világ – úgy, ahogy ezt Móricz Zsigmond epikájából és Németh László lélektani-társadalmi prózájából ismerjük. És amiben ugyancsak méltó Szilágyi a nagy elődökhöz (bár az olvasmányosságban nem versenyezhet velük): a nyelvi fantázia, a nyelvteremtő tudás. Persze, ebből a kitűnő műből aligha profitálhat közvetlenül a történelem kutatója. Annál több tanulsággal szolgál a *Hollóidő* az irodalom kutatójának. Poszler György akadémikus írta alighanem a legjobb elemzést Szilágyi könyvéről, összekapcsolva azt Szilágyi István előző, kiváló regényével, a szilágysági világba ágyazott *Kő hull apadó kútba* cíművel. Egész gondolatmenetünk, példatárunk tanulságául idézhetjük Poszler megállapítását: „Az első (a *Kő hull...*) egy társadalmi-történelmi metszet elemzése – térben-időben konkrétan. A második magának a történelemnek az értelmezése – térben-időben absztraktan. Pontosabban arról is szó van: a társadalmi-történelmi metszet elemezhető. Maga a történelem értelmezhetetlen. Az elsőben kegyetlen az adott történelmi helyzet. A másodikban kegyetlen (*Hollóidő*) az egész történelem.”

MŰHELY

Tóth Judit

A kisebbségek kulturális jogai Magyarországon a nemzetközi vállalkások tükrében

Cultural Rights of Minorities in Hungary on the ground of international undertakings

The author analyses the human rights obligations of Hungary undertaken concerning the cultural heritage, language and identity of ethnic or national minorities living in the country. These undertakings and pledges made in universal, regional and bilateral agreements are differentiating substantially and in the administrative competences from the national laws on minority rights protection. Hence the article describes the hardly applicable international undertakings due to the absence of stable, clearly structured implementation system in the public administration. In particular, the implementation mechanism of bilateral minority protection agreements (concluded with Ukraine, Croatia, Slovakia, Serbia-Montenegro, Romania, Slovenia) has been half-made in practice, so the Ombudsman for Minority Rights made numerous proposals how to improve it.

A kisebbségek kulturális jogaival kapcsolatosan Magyarország által vállalt nemzetközi kötelezettségek rendszere eltér a hazai jogi szabályozás közigazgatási ágazati beosztásától, intézményi rendszerétől és szóhasználatától. Ezért nem lehet mechanikusan követni a magyarországi kisebbségek jogaira, intézményeire és finanszírozására vonatkozó normákat a nemzetközi együttműködések vagy kötelezettségek érvényesítése terén.

A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési biztosa elsőként folytatott 2009–2010-ben átfogó vizsgálatot, amely a kisebbségek kulturális jogait vizsgálta, külön kitérve a nemzetközi vállalkásokra. A jelentés¹ nagy terjedelemben foglalta össze a visszasságokat, valamint megfogalmazott számos ajánlást például a közművelődés, emlékállítás, színjátszás, könyvkiadás terén, továbbá a két- és többoldalú nemzetközi megállapodások érvényesítése érdekében. Az ajánlásokra a társadalmpolitikai miniszter 2010. április 30-án kelt válaszában a nemzetközi jogi kötelezettségeket illetően

¹ NEK 51/2010. a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosaának jelentése a kisebbségi kulturális jogok érvényesülésének vizsgálatáról (<http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/165788766.pdf>)